

SOVYET DIŞ POLİTİKASI VE GROMİKO

Doç. Dr. Erel Tellal
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

• • •

Özet

Sovyetler Birliği deneyimi 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. Bu nedenle Sovyet dış politikası, bu politikanın belirlenme süreci ve uygulayıcıları ayrı ayrı incelenmeye değerdir. Andrey Andreyeviç Gromiko SSCB'nin 28 yıl kesintisiz dışişleri bakanlığını yapan meslekten diplomat biridir. Diplomatik kariyeri 1939'da başlayıp 1985'te sona ermiş, yarım yüzyıla yaklaşan bir sürece yayılmıştır. Bu çalışmanın temel sorunsalı Sovyet diplomasisine damgasını vurmuş bir diplomat olan Gromiko'dur. Gromiko'nun yaşam öyküsü birbirinden ilginç ve zengin deneyimlerle taçlanmışsa da kendi başına bir bilimsel çalışma konusu olamaz. Bu nedenle, çalışmada Sovyet dış politikası üç döneme ayrılmıştır. Her dönemde Sovyet dış politikasının temel eğilimleri saptanmış ve Gromiko'nun oynadığı rol sorgulanmıştır. Gromiko yalnızca Sovyet diplomasisine değil, uluslararası sisteme damgasını vurmuş yüzyılın en önemli diplomatlarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Gromiko, SSCB, Sovyet dış politikası, politika belirleme süreci, diplomasi.

Soviet Foreign Policy and Gromyko

Abstract

The Soviet experience is of great importance in understanding the twentieth century world politics. Therefore, Soviet foreign policy, Soviet policy-making process and those that implemented this policy are all worth studying. Andrei Andreevich Gromyko, who had been the Foreign Minister of the USSR for 28 years, was a career diplomat. His career as a statesman, which had begun in 1939 and ended in 1985, lasted for a period of almost half a century. The main problematic of this study is Gromyko, who has very interesting and colourful anecdotes, cannot be a topic of scientific study alone. Hence, Soviet foreign policy is divided in three periods in this study. The main trends of the Soviet foreign policy in each of these three periods are put forward first and then the role of Gromyko in these periods is scrutinised. Gromyko, who made his mark not only on the Soviet foreign policy but also on the international system in his era, was one of the most important diplomats of the century.

Keywords: Gromyko, the USSR, Soviet foreign policy, policy making process, diplomacy.

Sovyet Dış Politikası ve Gromıko

Sovyetler Birliği deneyimi 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. Ekim 1917’de Bolşevik Devrimi’yle, Stalin’le birlikte devletin inşa süreciyle, 1991’deki karşı devrimin ardından yıkılmasıyla bütün dünyayı etkilemiştir. 1871’de kısa süren Paris Komünü’nü bir yana bırakırsak, dünya tarihinde ilk kez proletarya iktidarı kurulmuş ve bu iktidar kapitalist ekonomik sisteme “alternatif” bir sistem öne sürmüştür. Kendisi için olduğu kadar uluslararası sistem açısından da bu alternatif geçerli olmuştur. Dünya çapında işçi sınıfı adına kazanımlar, “toplumsal gönenç devleti” yönünde pek çok adım, Hitler faşizminin yenilgiye uğratılması, nükleer silah yarışı ve bu yarış sonunda geline denge, sömürge yönetimlerin dağıtılması ve ulusların bağımsızlıklarını kazanma süreçleri hep bu deneyimin (olumlu/olumsuz) etkisi altında gerçekleşmiştir. Kısacası, 20. yüzyıl SSCB deneyimi olmaksızın anlatılamaz.

Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin tüm dünyaya hegemonyasını dayattığı bir dönem yaşanmaktadır. 21. yüzyılın başlarında tanık olunan gelişmelerde Soğuk Savaş döneminde ABD’yi dengeleyen SSCB’nin (ya da bir başka dengeleyici gücün) yokluğunun da büyük etkisi vardır. Günümüzde uluslararası ilişkilerdeki gelişmeleri doğru değerlendirebilmek ve ortaya çıkan sorunları çözebilmek için bir önceki yüzyıla dönerek yaşanan gelişmeleri değerlendirmek yararlı olacaktır. Başta da belirtildiği gibi bir önceki yüzyıl SSCB olmaksızın anlatılamaz, anlaşılamaz. Bu nedenle Sovyet deneyimini anlamak ve yeniden yorumlamak tarihçilerin önünde duran bir görevdir. Sovyet dış politikasının nasıl belirlenip uygulandığını, nasıl dönüşümler yaşadığını, Andrey Gromıko’nun bu süreçteki varlığı ve etkisini anlamak bizlere yüzyılımızda olası dengeleyici güçlerin olası dış politikaları ve diplomatlarına ışık tutması açısından yarar sağlayacaktır.

Sovyet tarihi üzerine bir-iki kitap okuyanlar Stalin’in dışişleri bakanları dendiğinde Litvinov ile Molotov’u anımsarlar. Biraz daha ilgililer ise ilk Dışişleri Komiseri’nin Trotski olduğunu ve bu bakanlığı “üzerine kilit vurmak

için açtıkları” sözünü bilirler. Sovyet dış politikasındaki bu büyük isimlerin yanında yarım yüzyıla yakın hizmeti ve çeyrek yüzyılı aşkın bakanlığıyla Andrey Andreyeviç Gromiko da anımsanmayı, hatta anımsanmaktan öte anlaşılmayı hakeder.

Andrey Andreyeviç Gromiko SSCB’nin 28 yıl kesintisiz dışişleri bakanlığını yapan meslekten diplomat biridir.¹ Meslekten diplomat olmasının altı çizilmek ister, çünkü dışişleri bakanı olmadan önce de çeşitli ve çok önemli görevlerde bulunmuştur. Aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacak bu kariyer 1940’lardan 1985’e yarım yüzyıla yaklaşan bir sürece yayılır. Bu noktadan hareketle, Stalin’den Garbaçov’a (Devrim süreci dışarıda bırakılırsa) neredeyse tüm Sovyet dönemine tanıklığı ve tanıklık ötesinde etkinliği söz konusudur. Başlarken belirtmelidir ki, bu çalışmanın yapılmasındaki temel kaygılardan biri bu denli önemli bir kişi(lik) hakkında yeterince çalışma yapılmamış olmasıdır. Bu durum Türkçe yazın için neredeyse yüzde yüz geçerliyen, İngilizce ve hatta Rusça yazın da bununla malüldür.

Gromiko’nun yaşam öyküsü birbirinden ilginç ve zengin deneyimlerle taçlanmışsa da kendi başına ele alındığında biyografik bir çalışma çıkacaktır karşımıza. Oysa bu yaşamı bağlamıyla ilişkilendirmek gerekir. Başka bir deyişle, Sovyet dış politikasının gelişim/dönüşümünü değerlendirmeyen bir çalışma eksik kalacaktır. Bu kaygıyla, çalışmada öncelikle Gromiko’nun Bakanlık’a katıldığı 1939’dan Bakan koltuğuna oturduğu 1957’ye değin geçen dönem ele alınacaktır. Bu dönem savaş ve sonrasında iki kutuplu uluslararası sistemin kurulduğu sancılı bir dönemdir. Savaş boyunca SSCB önce faşist, sonra da kapitalist devletlerle ittifak etmiştir. Ardından, Doğu Avrupa’da bloğun adım adım kurulmasıyla “tek ülkede sosyalizm” politikasını terk etmiştir. Stalin’in ölümünün ardından Sovyet tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilen ve 1956’da toplanan 20. Kongre ile bir yıl sonrasında, burada alınan kararların uygulanmaya başladığı yeni bir dönemin başlangıcından söz edilebilir. Yeni döneme yeni bir Dışişleri Bakanı’yla girilmiştir. Gromiko, kariyerinin temellerini bu ilk dönemde atmış, bu dönemdeki çalışmaları onu bakanlık makamına taşımıştır.

İkinci olarak, barış içinde bir arada yaşama politikası ve bu çerçevede yaşanan yumuşama dönemi içerisinde Sovyet dış politikası değerlendirilecektir.

1 Ekim Devrimi’nin ardından ilk Dışişleri Komiseri Trotski’dir. 1918-1930 arasında Çiçerin, 1930-1939 arasında Litvinov, 1939-1949 arasında Molotov, 1949-1953 arasında Vişinskiy, 1953-1956 arasında yeniden Molotov, Haziran 1956-Şubat 1957 arasında ise Şepilov bu görevi yürütmüşlerdir. Yani Gromiko SSCB’nin yedinci Dışişleri Bakanı’dır (Nogee/Donaldson, 1985: 54).

Dışişleri Bakanı olarak Gromıko'nun yumuşamada ve yumuşamanın eseri olarak görülebilecek Helsinki Son Senedi'nin hazırlanmasında göz ardı edilemeyecek katkısı söz konusudur. Sovyet tarihinde dönüm noktası olan Helsinki sürecine, bilimsel teknolojik devrimle kapitalist ekonomik sistemde yeni bir üretim biçimi ve ilişkilerine geçiş eşlik etmiştir. Yeni koşullarda, yeni bir yönetimle biçimlenen yeni dış politika ile bir önceki dönemin karşılaştırılmasından çıkacak sonuçlar öğretici olabilir. Sovyet dış politikasının temel yönelimleri çerçevesinde, değişik dönemlerde Gromıko'nun etkisini sorgulamak bu çalışmanın temel amaçlarından biridir. Bu çerçevede çalışmanın temel varsayımlarından biri, farklı dönemlerde Sovyet dış politikasında karar alma sürecinde etkili kişi ve kurumların farklılaştığıdır. Hiç kuşkusuz diğer pek çok devlette olduğu gibi SSCB'de de dış politika dar bir çevre tarafından belirlenmiş ve uygulanmıştır. Üstelik Sovyet sistemi genellikle Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri olan "Birinci Adam" dışındakileri görmezden gelmeye, bireyi ve bireysel katkıları yoksaymaya elverişlidir. Yine de, değişik dönemlerde öne çıkan kişi ya da kuruluşların farklılaştığı saptanmaya çalışılacaktır.

Son olarak, Helsinki sonrasında SSCB'nin Afganistan'a müdahalesiyle başlayan, Polonya'daki askeri yönetimle süren ve 1985'te Garbaçov'un iktidara gelmesiyle son bulan dönem ele alınacaktır. Bu dönemin sonunda Gromıko Dışişleri Bakanlığı görevinden alınmış, yerine Eduard Şevardnadze getirilmiştir. Batı bu dönemde SSCB ile ilişkilerini gözden geçirmiş, ekonomik ve siyasal baskılarını artırmıştır. Çalışmanın varsayımlarından biri de Gromıko'nun, özellikle sağlık sorunları yaşayan genel sekreterler döneminde dış politikada daha önce olmadığı kadar etkili olduğudur.

1939-1985 aralığı neredeyse SSCB'nin kuruluş ve çöküş dönemleri dışındaki tüm tarihini kapsamaktadır. Gromıko, bu tarihin her noktasının tanığıdır. Bazen çalışmalarıyla tarihi kendisi yazmıştır. 20. yüzyıl siyasi tarihine damgasını vurmuş bu diplomatın yaşamını Sovyet dış politikası çerçevesinde incelemek hem bu deneyimi değerlendirmek ve hem de günümüzü anlamak açılarından yararlı olacaktır.

I. Dışişleri Bakanlığı Öncesi

Ele alınan dönemin başlangıcı olan 1939 yılı hem iç hem de dış politika gelişmeleri açısından Sovyet tarihinde bir dönüm noktası olarak sayılabilir. Bu çalışma açısından, herşeyden önce Gromıko'nun bakanlığa katıldığı yıldır. Gromıko, 18 Temmuz 1909'da Belarus'ta, Gomel yakınlarındaki Stariye

Gromiki köyünde doğmuş, buradan devletin ve partinin en üst düzeyine yükselmiştir. 1939'da Malenkov ve Molotov'un² da bulunduğu bir juriden geçerek katıldığı Dışişleri Bakanlığı'nda Şubat 1957'de bakan koltuğuna oturmuş, 2 Temmuz 1985'e dek bu görevi sürdürmüştür. Yani, 28 yıl süren bakanlığının yanı sıra Sovyet diplomasisine verdiği hizmet 46 yıldır. Bunun yanı sıra Parti ve devlet örgütünün üst düzeyinde görevler yapmıştır. İleride değinileceği üzere 1956'da Merkez Komite üyeliğine, Nisan 1973'te Politbüro'ya seçilmiş, Devlet Başkanlığı görevini (Yüce Sovyet Presidyum Başkanlığı) yürütmüştür.

Gromiko'dan söz etmeye iyi bir eğitim aldığıının altını çizerek başlamak gerekir. Önce Minsk'te Ekonomi Enstitüsü'nü bitirmiş, 1931'de partiye katılarak aynı yıl Lidya Dimitriyevna'yla evlenmiştir. Asistan olarak Marksist felsefe ve İngilizce okumuş, Belarus'taki dört yıllık eğitimini sosyalist tarım ekonomisi üzerine tez yazarak 1936'da bitirmiştir. Ardından Moskova Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü'ne devam etmiş, 1939'da enstitünün yayın organı *Vaprosı Ekonomi*'nin yazı işleri sorumlusu olmuştur (Mleçin, 2001: 353-354; Hough, 1980: 115-116). Kısacası, 30 yaşında Sovyet diplomasisine katılan Gromiko, burada yükselmek için gerekli donanıma sahiptir.

1939'da iç politikada yaşanan gelişmelere baktığımızda, Mart ayında toplanan SBKP 18. Kongresi sonrasında, 3 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı'nın değiştiğine, Litvinov'un yerini Molotov'a bıraktığına tanık olmaktayız. Bu, 1934'te toplanan 17. Kongre sonrasında yaşanan ve Sovyet bürokrasisinin her alanına yayılan "temizlik" hareketinin deyim yerindeyse son noktası olarak değerlendirilebilir. Aslında diğer kurumlar gibi Dışişleri Bakanlığı'nda da "temizlik" daha önce başlamıştır. 1936-1938 arasında yurtdışında görev yapan ve Stalin karşıtlığıyla suçlanan diplomatlar aşamalı olarak tasfiye edilmişlerdir. Molotov'un göreve gelmesinin ardından, iki ay içerisinde yurt içinde görev

2 Georgi Maksimilyanoviç Malenkov (1902-1988), 1930'lu yıllardaki tasfiye sürecinde önemli rol oynamış parti yöneticisidir. 19. Parti Kongresi'nde genelde Stalin tarafından okunan Merkez Komitesi Raporu'nu sunduğu için "veliaht" gözüyle bakılıyordu. Stalin'in ölümünden sonra Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirildi. Bu görevi Şubat 1955'e kadar sürdürdü. 1957'de Politbüro'dan, 1964'te de Parti'den atıldı. Vyaçeslav Mihayloviç Molotov (1890-1986), 1939-1949 arasında Dışişleri Komiserliği'ni yürüttü. Stalin'in ölümünden sonra yeniden bu göreve geldi ve Haziran 1956'da görevden alındı. 1964'te partiden ihraç edildi (Tellal, 2000: 238).

yapan personelin büyük çoğunluğu değiştirilmiştir (Slusser, 1962: 229-30; Noguee/Donaldson, 1985: 56).³

Dış politikadaki en önemli gelişme ise, Dışişleri Bakanı'nın değişmesini de etkileyen⁴ ve 23 Ağustos'ta Almanya'yla imzalanan Saldırmazlık Paktı olmuştur (Degras, 1953: 359-61; Carr, 1961: 155-160). Böylece, 1917'den başlayarak Batı demokrasilerinin tepesinde Demokles'in kılıcı gibi sallanan "Sovyet sosyalizmi"yle, 1930'ların ikinci yarısında adım adım Avrupa'ya yayılan "Nazizm" işbirliği etmişlerdir. Birbirine düşman iki ideolojinin bir hafta sonra başlayacak savaş öncesinde anlaşmaları şaşkınlıkla karşılanırsa da, bu durum Moskova açısından bakıldığında "haklı" gerekçelere dayanmaktadır. Her şeyden önce, Versay Barışı'nın iki hoşnutsuz, yalnız ve küskün devleti, 1918'deki Brest Litovsk Barışı'nı bir yana bırakırsak, 1922 ve 1926'da iki anlaşma imzalayarak (20'li yıllardan başlayarak) kader ortaklığı yapmışlardır. İkincisi, Ocak 1934'te 17. Parti Kongresi'nde Stalin, İtalya'yla ilişkilerini örnek göstererek, faşizmin SSCB açısından bir sorun olmadığını ilan etmiştir. Bu görüş uyarınca savaşım kapitalizmle sosyalizm arasındadır. Üçüncüsü, bu kez 18. Kongre'de, Mart 1939'da Stalin savaşın kaçınılmaz olduğunu altını çizmiştir. Stalin'in korkusu, faşist ya da değil, bütün kapitalistlerin birleşerek SSCB'ye saldırımlarıdır (Degras, 1953: 315-322). Bu engellenmiştir. Dördüncüsü, İngiltere ve Fransa Moskova'nın ittifak önerilerine kulaklarını kapamışlar ve izledikleri "yatıştırma" politikası ile açıkça Hitler'i Sovyetler'e yönlendirmişlerdir (Hoffmann, 1987: 16). Molotov Ribbentrop'la el sıkıştığında Stalin çok yakında başlayacak savaşta kendine zaman (yaklaşık iki yıl) ve alan (Polonya'nın yarısı, Estonya, Letonya ve Finlandiya) kazanmıştır.

Hitler'in 22 Haziran 1941'de başlattığı "Barbarossa Harekatı" ile saldırmasının ardından SSCB'nin bu kez kapitalist ülkelerle (İngiltere ve ABD) ittifakı Sovyet dış politikasında savaş dönemi manevralarından biri olarak değerlendirilebilir. Savaşın sonlarına doğru, savaş sonrasına ilişkin düzenlenen konferanslarda anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, 1945'te uluslararası güvenlik ve düzenin sağlanması için Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuşsa da, Doğu Avrupa'da birer birer boy veren "halk cumhuriyetleri" uluslararası sistemi

3 Molotov'un göreve gelmesinden iki ay sonra yurt içinde çalışan 55 diplomattan yalnızca 4'ü 1939 öncesinde bakanlığa girmişti. Bu 4 kişi içinde en kıdemlisi ise 1936'da göreve başlamıştı (Slusser, 1962: 229).

4 Deutscher Litvinov'un yerine Molotov'un atanmasında Almanya'yla imzalanacak bu paktın belirleyici olduğu görüşünü savunmaktadır: "Litvinov museviydi ve Batı doğrultusunda yetişmiş bir kimseydi. Oysa Molotov, Rusya'da yetişmiş bir Bolşevikti ve bir 'Ari' olarak Nazilerle yapılacak görüşmelere daha uygun düşüyordu." (Deutscher, 1990: 202).

Doğu ve Batı olmak üzere iki kampa ayırmıştır. Stalin, Nazi işgalinden Kızıl Ordu tarafından kurtarılan Doğu Avrupa’da kendi denetiminde rejimlerin kurulmasını 1944’te Churchill’le imzaladığı “Yüzdelere Anlaşması”na dayandırmış ve bunu SSCB’nin güvenliği açısından değerlendirmiştir. Zira 19. yüzyılda Napolyon, 20. yüzyılda Hitler bu coğrafya üzerinden Rusya’ya/SSCB’ye saldırmışlardır. ABD başta olmak üzere Batı ise, savaş sonrası durumu SSCB’nin Avrupa’da yayılması olarak algılamış ve bu yayılmayı “çevreleme” kaygısıyla davranmışlardır. İki tarafın değerlendirmeleri bir yana 1945-1947 arasında yaşanan gelişmelerle uluslararası sistem iki bloğun birbiriyle etkinlik yarışı içinde olduğu Soğuk Savaş dönemine girmiştir (Bowker, 1997: 243-259). Soğuk Savaş’ın SSCB açısından yeniliği, kendisinin başını çektiği ülkeler grubunun “süper gücü” olmasıdır. Böylece kuruluşundan başlayarak izlediği “tek ülkede sosyalizm” politikası fiilen ortadan kalkmıştır. Stalin doğu Avrupa’yı yalnızca askeri bir tampon olarak değil, kapitalizmden kurtarılmış ideolojik ve psikolojik ileri savunma hattı olarak da görmüştür (Hoffmann, 1987: 17). Özellikle, 1949’da Çin’de gerçekleşen devrimle birlikte sosyalizm Avrasya coğrafyasının geniş bölümünde, dünya nüfusunun neredeyse yarısının yaşadığı ve kapitalizme alternatif sunan bir sistem haline gelmiştir. 1950’lerin başında yoğunlukla ABD olmak üzere tüm Batı’da yaşanan *McCarthyism* akımı bu bağlamda anlam kazanmaktadır (Ulam, 1988: 141-4).

Savaş ve onu izleyen yıllar Gromiko’nun diplomatik kariyerin basamaklarını hızla tırmandığı dönem olmuştur. Gromiko’nun en çarpıcı özelliklerinden biri tüm diplomatları kışkırtacak kariyeridir. Stalin’in devlet ve parti kadrolarındaki temizlik hareketi bir anlamda Gromiko’nun önünü açmıştır. Bu açıdan şanslı olduğunu ifade edenler vardır (Mleçin, 2001: 352). Fakat, kariyerindeki hızlı yükselmeyi çalışkanlığı ve disipliniyle sağlayan kendisi olmuştur. Bakanlığa girdiği yıl Ekim ayında Washington’a gönderilmiş, mesleğin ilk yıllarını savaş koşullarında geçirmiştir. 9 Mayıs 1941’de ABD’ye Büyükelçi olarak atanan Litvinov’la anlaşamamış, 1943’te 34 yaşındayken bu görevi ondan devralmıştır. Savaşta ve savaş sonrasında ABD uluslararası sistemin tam ortasında ve Gromiko da ABD’dedir. 1944’te Dumbarton-Oaks’ta Sovyet delegasyonuna başkanlık etmiş, Yalta (Şubat 1945) ve Potsdam’da (Temmuz-Ağustos 1945) Stalin’le aynı masada yer almıştır (Piadyshev, 2002: 52). 1945’te San Francisco’da Birleşmiş Milletler (BM) Şartı’nı SSCB adına o imzalamıştır. 1946’da BM nezdinde daimi temsilciliğe atanmış ve Dışişleri Bakanlığı Birinci Yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Soğuk Savaş’ın başladığı bu tarihlerde Gromiko yirmiden fazla veto kullanmış, bu nedenle Güvenlik Konseyi’ndeki diğer temsilciler ona “bay hayır” (*Mr. Nyet*) adını takmışlardır. 1948’de dokuz yıllık ABD görevinin ardından merkeze alınmış, bir yandan Dışişleri Bakanlığı Birinci Yardımcılığı görevini sürdürürken, diğer yandan

1949'da toplanan 19. Kongre'de SBKP MK aday üyeliğine seçilmiştir. (Mleçin, 2001: 355-358).

Sovyet yazarlarına göre savaş sonrasında Sovyet dış politikası dört temele dayanmıştır: Komünizm (diğer sosyalist devletlerle birlikte sosyalizm ve komünizmin gereklerini yerine getirmek), enternasyonalizm (sosyalist devlet ve halkların dostluk ve kardeşliğini sağlamak), emperyalizm karşıtlığı (ulusal bağımsızlık savaşlarını desteklemek ve sömürüye son vermek) ve barışçılık (barış içinde birarada yaşamak ve insanlığı yeni bir dünya savaşından korumak) (Panomarev/Gromiko/Hvastov, 1971: 486; Ahtamzyan, 1967: 113-134). Hangi temel ilkenin hangi dönemde daha öne çıktığı tartışmaları bir yana, savaş sonrasında Stalin'in izlediği dış politika "iki kamp" saptaması üzerine kuruludur. Jdanov'un düşünsel önderliğini yaptığı bu görüş uyarınca SSCB'nin temsil ettiği sosyalizm kapitalizmle savaşım halindedir. Bu kaçınılmaz bir durumdur ve taraflardan birinin diğerini ortadan kaldırmasına (Sovyet yorumu uyarınca sosyalizmin zaferine) kadar sürecektir. "İki kamp" politikası savaşın ardından Doğu Bloku'nun kurulması sırasında izlenmiş, 1949'da SSCB'nin de kendi nükleer silahını üretmesiyle sorgulanmaya başlanmış, Stalin'in 1953'te ölümünün ardından terkedilmiş, 1956'da SBKP'nin 20. Kongresi'nde başlatılan Stalin karşıtı kampanyayla eş zamanlı olarak bu terkediş resmi hale getirilmiştir.

20. Kongre gerek iç ve gerek dış politikalar açısından SSCB tarihinde dönüm noktalarından biridir. İçeride Hruşov, Kongre'deki konuşmasında Stalin'e ağır eleştiriler yönelterek ülke çapında Stalin karşıtı bir kampanya başlatmıştır⁵ (Kruşçev, 1991). Dışarıda ise, 20. Kongre öncesinde öncelikle Batı'nın izlediği "saldırgan çevreleme" politikasını savuşturmakla uğraşmıştır. NATO'nun ardından kurulan Balkan Paketi, SEATO, Bağdat Paketi gibi askeri bağlaşımlar karşısında görece sessiz kalsa da Federal Almanya Cumhuriyeti'nin NATO'ya üyeliğinin ardından 1955'te Varşova Paketi'ni kurmaktan çekinmemiştir. Yine de SSCB'nin Avusturya Devlet Antlaşması'nda görüldüğü gibi daha yapıcı davrandığı söylenebilir. 20. Kongre'de dünyaya ilan edilen "barış içinde birarada yaşama" politikasıyla iki blok arasında savaşın kaçınılmaz olmadığı görüşü benimsenmiş ve bu yapıcı tutum sürdürülmüştür. SSCB artık Batı ile ilişkilerini geliştirmek ve savaş sonrası koşulların kabulünü

5 Hruşov'un gizli konuşması ABD'de 1956 yazında, SSCB'de 1989'da yayınlanmıştır. Gromiko anılarında şöyle anlatır: "...Hruşov'un konuşmasından sonra bir süre kimse yerinden kıpırdımadı. Herkeste bir tedirginlik vardı, herkes yanındakinin düşüncesini merak ediyordu... Konuşmanın üzerinden çok geçmeden şöyle konuşmalar duydum: Hruşov bunu engellemek için ne yaptı ki; o da Moskova'da ve Ukrayna'da bu baskının aleti değil miydi?" (Gromiko, 1990: 521).

istemektedir. Bu doğrultuda Nisan 1956'da Kominform'u dağıtmış, ama söz konusu kendi Bloğu içerisindeki denetim olduğunda kararlı davranmış, Macaristan'a müdahale etmiştir.

1950'ler Gromiko'nun kariyerinde zorlu bir dönemeç olmuştur. Önce, Nisan 1952'de İngiltere'ye Büyükelçi olarak atanmıştır. Stalin ölünce Nisan 1953'te yeniden merkeze alınmış, Hruşov'un Molotov'a karşı yürüttüğü savaşım sırasında, iç politika çekişmeleri arasında kalmıştır. Haziran 1956'da Molotov ikinci kez Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrıldığında Gromiko'nun bakanlığa getirilmesine kesin gözüyle bakılırken, Hruşov "Smolenskiy Meydanı"na⁶ kendi gözdesi Dimitri Trofimoviç Şepilov'u getirmiştir. Bu, Gromiko'ya ağır bir darbe olmuş ve bakanlıktaki görevinin yanı sıra akademiye yönelmiştir. Londra'da tamamladığı "Ekonomik ve Politik İşgal Aracı Olarak ABD Sermaye İhracının Tarihi" başlıklı çalışmasını 1956'da Moskova Devlet Üniversitesi'ne sunarak "doktor" ünvanı kazanmıştır (Mleçin, 2001: 359). Aynı dönemde, Moskova'da yayınlanan "Mejdunarodnaya Jizn" (*International Affairs*) dergisinin 30 yıldan uzun sürdüreceği editörlüğünü üstlenmiştir (Piadyshev, 2002: 47). Nihayet, Şubat 1957'de Dışişleri Bakanı olarak atanmış, rakibi olarak görülen Kuznetsov ise 20 yıl boyunca onun yardımcılığını yapmıştır (Mleçin, 2001: 357-360). Kısaca, "Andrey Andreyeviç Gromiko kimdir?" sorusuna verilecek ilk yanıt hiç kuşkusuz onun bir "*homoSovieticus*" olduğudur. Kariyer anlamında katettiği yol ancak Sovyet idealinde gerçekleşebilecek cinstendir.

Gromiko'nun Dışişleri Bakanlığı dönemine geçmeden önce, son olarak Sovyet dış politikasının oluşturulması sürecine değinmek yerinde olacaktır. Sovyet dış politikasında karar verme süreci Soğuk Savaş boyunca Batılı araştırmacılar tarafından en az dış politikanın kendisi kadar ilgi çekici olmuştur. Sonrasında da bir ölçüde sürmekle birlikte, SSCB Batılılar'a 1970'lere değin "kapalı kutu" olarak görünmüştür. Karşı bloğun süper gücü, hem iç politik gelişmeleri, hem de dış politikası açılarından merak uyandırmış, karar verme süreçleri saptanarak olası gelişmelere karşı izleyeceği politikalar saptanmaya çalışılmıştır.

Diğer devletler gibi SSCB'nin dış politikasının saptanmasında rol oynayan çeşitli etkenler vardır. Bir devletin coğrafyası, içinde bulunduğu uluslararası sistemin yapısı, siyasal sistemi, ekonomik yapısı, askeri gücü gibi pek çok etken dış politikanın belirlenip uygulanmasında rol oynamaktadır. Üstelik bu etkenler değişkendir. Bir de, politikanın saptanmasında rol oynayan

6 Dışişleri Bakanlığı binasının bulunduğu meydan.

kurumsal yapı ve bu kurumsal yapının yanı sıra “et ve kemikleriyle” bu kurumların içerisindeki kişiler söz konusudur. Bunlar daha değişkendir.

Dış politikada karar verme söz konusu olduğunda her şeyden önce farklı dönemlerden söz etmek gerekmektedir. Stalin döneminde (ki bunu da savaş öncesi, savaş ve sonrası olarak üç ayrı döneme ayırabiliriz), ertesinde yaşanan kolektif yönetimde, Hruşov ya da Brejnev dönemlerinde dış politikada karar verme süreci değişime uğramıştır. Bunun yanı sıra, Sovyet sisteminde farklı bölgelere yönelik karar verme sürecinin farklı biçimde işlediğine de tanık olunmuştur. Örneğin, ABD ile yürütülen silahsızlanma görüşmelerindeki karar verme süreciyle, Angola’daki Marksist gruba yardım sağlanmasına karar verme süreci çok farklı biçimde gelişmiştir. Bunun yanı sıra, Anayasa’ya göre merkezi hükümetle birliği oluşturan cumhuriyetlerin dış politikaları birbirlerinden bağımsız gözükmeyle birlikte uygulamada dış politika mutlak biçimde merkezidir (Nogee/Donaldson, 1985: 51).

Hiç kuşkusuz Sovyet dış politikası söz konusu olduğunda akla ilk gelen “Parti”dir. SSCB, proletarya adına Parti diktatörlüğünün devletidir. Yani parti “herşey”dir. O da belirli aralıklarla Kongre toplar. Kongre, Genel Sekreter’le birlikte Merkez Komiteyi ve günlük işleri yürütecek Politbüro’yu (Presidyum) seçer (Golan, 1991: 5). Parti’nin temsilcisi ve bu anlamda SSCB’nin bir numaralı adamı Genel Sekreter’dir.⁷ Genel sekreterlerin dış politikadaki belirleyici rolü yadsınmaz. Fakat dönem dönem değişik ağırlıklar söz konusudur. Örneğin, 1922’de I. Sekreter olduğunda Stalin bu alanda Çiçerin’den daha belirleyici değildir. Ölümüne dek Lenin belirleyicidir. Ama, ele aldığımız 1939-1957 döneminde 1953’teki ölümüne değin Stalin iç politikayla birlikte dış politikada da tartışmasız tek adam olmuştur.

Burada Gromiko’nun sarsılmaz Bolşevik kimliğinden ve Stalin’e olan bağlılığından söz etmek yerinde olur. Stalin’in tek adam rejimi altında sürdürdüğü eğitimi düşünüldüğünde bunun sıradan olduğu düşünülebilir. Yine de Gromiko’nun Stalin’e ve onun çizgisine olan bağlılığının altının çizilmesi gerekir (Semanov, 2002: 157): Komünizme ve komünizmin değerlerinin mutlak zafere ulaşacağına inanmıştır. Üzerine yapılan az sayıdaki çalışma bu kimliğine

7 Genel Sekreter ünvanı 1934’ten başlayarak kullanılmıştır. Stalin 1940’ta Halk Komiserleri Konseyi Başkanı, 1946’da Bakanlar Kurulu Başkanı olmuştur. Savaş sırasında ayrıca Savunma Komiseri (daha sonra Bakanı), Sovyetler Birliği Mareşali ve General ünvanlarını da almıştır (Brown, 1985: 192). Stalin’den sonra Parti I. Sekreteri ünvanına dönmüştür. Şubat 1966’da 23. Kongre’de Presidyum yeniden Politbüro olarak adlandırılmıştır. Brejnev ise Stalin’den sonra yeniden “genel sekreter” ünvanını almıştır (Goldgeier, 1994: 25; Sokolov/Tyajelnikova, 1999: 266-267).

vurgu yapmadan geçememiştir (Dobrinin, 1997: 611). Kolektif yönetim döneminde Stalin'e olan bağlılığından sapmamış ve yukarıda da değinildiği gibi, ilk dönemde yaşanan iç politika çekişmelerinde bu sadakat -kısa erimde-kariyerini olumsuz etkilemiştir.

Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesine kadar geçen süre hakkındaki bu değerlendirmenin ardından, SBKP 20. Kongresi'nin damgasını vurduğu ve Helsinki sürecine uzanan bakanlığının ilk dönemindeki Sovyet dış politikasının değerlendirilmesine geçilebilir. Bu dönem hiç kuşkusuz Sovyet tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve burada Gromiko'nun oynadığı rol daha da önem kazanmıştır.

II. 20. Kongre Sonrası

20. Kongre sonrasında SSCB'nin Batı'ya karşı izlediği politika barış içinde birarada yaşama olmuştur. Berlin ve Küba bunalımları bu politikanın iki istisnası olmuştur. Özellikle, Küba Bunalımı atlatıldıktan sonra Soğuk Savaş içerisindeki “yumuşama”nın da önü açılmıştır. Bu tarihten başlayarak 1970'lerin sonuna değin sürdürülen silahsızlanma ve güvenliğe ilişkin toplantı/zirvelerden çok önemli sonuçlar çıkmış ve bir yandan AGİK süreci içerisinde II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da sınırlar tanınır, güvenlik sağlanırken, diğer yandan dünya nükleer savaş tehlikesinden adım adım uzaklaşmıştır. Bu süreçte SSCB'nin ve izlediği dış politikanın rolü yadsınamaz (Gromiko/Panomarev, 1986: 378-385).

AGİK süreci ve Helsinki Son Senedi Sovyet dış politikası tarihi açısından ayrıca incelenmeye değerdir. Helsinki SSCB'nin “Pirus Zaferi”dir. Zira, I. Sepet'te savaş sonrası Avrupa'daki sınırların meşruiyetini Batı'ya kabul ettirirken, III. Sepet'te çöküşe giden yolda çok önemli ödünler vererek, başta insan hakları olmak üzere bir çok konuda Batı'nın içişlerine müdahalesine yol açmıştır. II. Sepet'te ise 1970'lerden başlayarak uyguladığı Batı teknolojisini transfer etme politikasını yazılı hale getirerek bağımlılığını artırmıştır. Kissinger Helsinki sürecinin Moskova açısından ne denli olumsuz sonuçlar doğurduğuna değinmektedir: “...Olaylar öyle gelişti ki, Moskova konferanstan, demokrasilerden daha çok zarar görmüş olarak çıktı. Çünkü konferans, Birleşik Devletler dahil bütün katılanları, Doğu Avrupa'nın politik düzenlenmesinde söz sahibi duruma getirerek son buldu” (2002: 736). Sovyetler'in isteği olan sınırların tanınması zaten ikili anlaşmalarla düzenlenmişti ve “sınırların güce başvurarak değişmezliği” de BM Şartı'nın tekrarıydı. Bu anlamda SSCB'nin herhangi bir kazanımından söz edilemezdi. Ama, Çekoslovakya'da Vaclav Havel, Polonya'da Lech Walesa gibi önderler, ülkelerindeki komünist rejimleri ve Sovyet denetimini kaldırmak için III. Sepet'ten alabildiğine yararlandılar.

Yine Kissinger'ın deyimiyle, "böylece Avrupa Güvenlik Konferansı önemli bir ikili rol oynadı: Planlama aşamasında, Avrupa'da Sovyet hareketlerini ılımlı bir düzeye getirdi ve sonradan da Sovyet imparatorluğunun çöküşünü hızlandırdı" (2002: 737).

Bu noktada "yumuşama"yı Sovyet dış politikası açısından "zorunlu" kılan iki önemli gelişmeden, nükleer denge ve onu yaratan Bilimsel Teknolojik Devrim'den (BTD) söz etmek gerekir. Küba Bunalımı'nda nükleer silahların kullanılmasının dünyanın ve insanlığın mahvına yol açacağı açıkça ortaya çıkmış ve bu tarihten sonra gerek ABD ve gerekse SSCB bundan kaçınmanın yollarını aramışlardır. Bunun yanı sıra, 1960'ların ortalarından başlayarak ortaya çıkan ve 1970'lerde SSCB'de her alanda yoğun biçimde tartışılan BTD'nin Sovyet yorumu yumuşamanın kaçınılmazlığı yönünde olmuştur. Ancak, bu ilk dönemde (ya da Brejnev döneminde, Garbaçov döneminden farklı olarak) "yumuşama"nın barış içinde birarada yaşamanın ötesinde bir anlam taşımadığının altını çizmek gerekir. Yumuşama Sovyet yaklaşımındaki sınıf savaşı temelini değiştirmemiştir. Bu bizzat Brejnev tarafından Şubat 1976'da 25. Kongre'de şu sözlerle dile getirilmiştir: "Yumuşama sınıf savaşı gerçeğini değiştirmedir, değiştiremez. Biz yumuşamayı sosyalizme ve komünizme barış içinde geçişin yolu olarak görüyoruz" (Kazantsev 2002: 284-5; Sokolov/Tyajelnikova, 1999: 288). Sovyet yorumuna göre, BTD bir yandan otomasyon aracılığıyla tüm dünyada sosyalizme giden yolu açarken, diğer taraftan kapitalist ve sosyalist devletler arasındaki ilişkileri geliştirmiş, karşılıklı bağımlılığın önünü açmıştır (Marinko, 1989).⁸ Keeble'a göre teknolojik gerilik dört yolla dış politikayı etkilemiştir: Birincisi, açıkça ya da elaltından Batı teknolojisine gereksinimi doğurmuştur. İkincisi, savunma teknolojisi yarışının karmaşık (ileri) aşamalarında pazarlık konusu olmuştur. Üçüncüsü, silah dengesinde istikrarı koruma kaygısını artırmıştır. Dördüncüsü, SSCB'yi Batılı devletler arasında anlaşmazlıklar çıkarmaya yöneltmiştir (Keeble, 1985: 230). BTD ile ticari ilişkiler 1970'lerde hızla artmış, SSCB ABD başta olmak üzere Batı'dan hem mal ve hem de teknoloji satın alarak önemli ölçüde bağımlı hale

8 SSCB bir yandan teknolojik yarışta geri kalırken, diğer yandan devlet yapısını sahip olduğu yeni teknolojiye uyumlaştırmada başarısız oldu. Ulaşılan teknolojinin ekonomi alanına ve gündelik yaşama aktarılamamasında en önemli nedenlerden biri ekonominin askerileşmesiydi. Teknolojik ilerlemeler askeri alanda gerçekleşti ve tarımdan endüstriye diğer alanlara uygulanamadı. Üstelik bütün bunları yaparken Varşova Paktı ülkelerini tek başına finanse ediyordu (özellikle askeri açıdan ve kadrolar açısından) (İstoriya Rassii, 2001: 165-166).

gelmiştir (Steele, 1983: 47-69).⁹ Öyle ki, 1980’de ABD ambargo uyguladığında, zaten zayıf durumdaki Sovyet ekonomisi ağır bir darbeye karşı karşıya kalmıştır (Kazantsev, 2002: 276). Üstelik, bu durum BTĐ ile birlikte kendiliğinden değil, ABD’nin izlediği politikalar sonrasında gerçekleşmiştir. 1990’ların “büyük ideoloğu”(!) Samuel Huntington, 1970’lerde ekonomi ve teknoloji alanındaki işbirliğinin “havuç sopa politikası” biçiminde uygulanması gerektiğine işaret etmiştir (Huntington, 1978: 70-74): “Ekonomik diplomasi yürütmeye hazırlıklı olmalıyız” (79).¹⁰

Gromiko’nun Dışişleri Bakanlığı’nı yürüttüğü bu zorlu dönemdeki yerini/etkisini sorguladığımızda karşımıza oldukça karmaşık bir manzara çıkmaktadır. Her şeyden önce Gromiko’nun Stalin ve Molotov’un etkisi altında kişiliğini bulmuş bir diplomat olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Molotov’dan “dogmatizmi ve formalizmi öğrenmiştir” (Mleçin, 2001: 407). “Söylenmesi gereken bir şeyi yüz defa söylemektense, söylenmemesi gereken bir şeyi bir kez söylemek daha iyidir” sözünü sık sık yinelemiştir (Piadyshev, 2002: 47). Gromiko’nun en göze batan niteliklerinden biri müzakereciliği olmuştur. Kissinger, 1959’da Berlin Bunalımı üzerine yapılan dışişleri bakanları toplantısını şöyle anlatır: “...Bu toplantıda bir ilerleme kaydedilmedi; çünkü yeni Dışişleri Bakanı Andrei Gromiko, zorluk çıkarmadaki müthiş yeteneğini geliştirmek için bu toplantıyı kullandı. Gromiko, bu yeteneği ile bir kuşak boyunca demokrasilerin dışişleri bakanlarına kök söktürdü” (2002: 560). Yine Kissinger’ın Sovyet diplomatlarına ilişkin şu yorumu akıllardadır:

“...Sovyet diplomatları hiç bir zaman kavramsal sorunları tartışmazlardı. Taktikleri, Moskova’nın çok önem verdiği bir problem seçip, sonuç alana kadar şaşmaz bir ısrarla bu konuyu tartışmak ve muhatabını iknadan çok onu bıktırmak suretiyle istediğini elde etmekte. Sovyet görüşmecilerinin Politbüro konsensüsünü ısrarla ve şiddetle ileri sürmeleri, Sovyet politikasının acımasız disiplin ve iç zorluklarını yansıtmakta ve yüksek düzeydeki politikayı yorucu perakende satış pazarlığına dönüştürmekteydi. Gromiko, diplomaside bu yaklaşımı en iyi temsil eden kişidir” (2002: 705).

9 Örneğin, 1963-1975 arasında SSCB’nin Batı’dan makina ithali 5 kez artmış ve 18 milyar dolara yükselmiştir (Huntington, 1978: 68).

10 SSCB’ye karşı yürütülen “ekonomik diplomasi” için: (Njolstad, 1994: 468-511). ABD, benzer bir ekonomik diplomasiyi Blok içerisindeki uyuma son vermek üzere Doğu Avrupa ülkelerine karşı da yürütmüştür. Doğu Avrupa’nın Batı’yla ticaretindeki açık 1970’te 4.6 milyar dolar iken, 1977’de 31.4 milyar dolara çıkmış ve bu açığı kapatmak için Batılı bankalara borçlanmışlardır (Njolstad, 1994: 406). Bu durum, 1980’lerin sonundaki çözülmede büyük rol oynamıştır.

Üzerinde durulması gereken başka bir nokta dış politikada karar verme sürecindeki etkinlik yarışıdır. Molotov'un tasfiyesine değin Hruşov (I. Sekreter olmasına karşın) dış politikanın belirlenmesinde belirleyici değildir.¹¹ Ancak bu durum 1955'e değin sürmüş, 1957'deki tasfiyenin ardından Hruşov'un ağırlığı artmıştır. Öyle ki, bakan olduktan iki yıl sonra 1959'da Hruşov, Gromiko için, "o sadece bir ağızdır, kendisine ne söylenirse onu dile getirir, yapamazsa onu alır, yapacak birini getiririz" (Slusser, 1962: 238) demiştir. Hiç kuşkusuz böyle bir demeçte Hruşov'un "köylülüğünün" de etkisi vardır. Görevde kaldığı süre içerisinde benzer davranışlar sergileyerek Dışişleri Bakanlığı'nı ikinci plana ittiği olmuştur (Mleçin, 2001: 360).¹² Örneğin, Küba Bunalımı'nda doruk noktasına çıktığı gibi, Hruşov'un Dışişleri Bakanlığı'na danışmaksızın verdiği bazı kararları dış politikada ciddi sorunlar yaratmıştır. Benzer biçimde, 1960'ların başında Bakanlık'ı aradan çıkararak Almanya sorununa çözüm arayışları görevden alınma nedenlerinden biri olarak gösterilir (Brown, 1985: 192-196). Hruşov'un küçümseyici yaklaşımına benzer biçimde, başarısı ve yeteneğini teslim etmesine karşın, Kissinger bile Gromiko'yu Sovyet dış politikasında "bir numaralı adam" olarak görmez. Bu değerlendirmesini Gromiko'nun "uzun vadeli bir politika üretme otoritesinden yoksun" olmasına, yani Sovyet siyasal yapılanmasına bağlamıştır (2002: 169).

Bu noktada, dış politikada karar verme sürecinde Bakanlık'ın etkisine değinmek yerinde olacaktır. Bakanlar Kurulu dış politika ve dış ticaretin genel gidişini gözetir, yabancı devletleri tanır (ya da tanımaz), diplomatları atar ya da

- 11 Molotov Sovyet diplomasisine damgasını vurmuş kişilerden biridir. Tucker'ın aktardığına göre, Molotov şöyle diyordu: "Sovyetler'de partinin politikasını bilen iki kişi var: Onu belirleyen Stalin ve hazırlayıp, uygulayan ben! (Tucker, 1962: 187).
- 12 Dışişleri Bakanlığı'na bu mesafeli duruşunun yanında Hruşov, çeşitli enstitüler kurarak uluslararası ilişkiler alanında araştırmalar yapılmasını sağlamıştır. En önemlileri Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (İMEMO), Asya Afrika Ülkeleri Enstitüsü (İSAA), Doğu Bilimleri Enstitüsü, Uzak Doğu Enstitüsü ve ABD-Kanada Çalışmaları Enstitüsü olan bu kurumlar hem başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere diğer bakanlıkların ilgili yetişmiş eleman gereksinimine yanıt vermiş ve hem de buralarda yapılan araştırma/tartışmalar yardımıyla izlenecek politikanın belirlenmesinde etkin olmuştur (Hough, 1980: 118-122; Golan, 1991: 7). Örneğin, 1970'li yıllarda Doğu Bilimleri Enstitüsü Müdürü ve kıdemli Orta Doğu uzmanı Yevgeni Primakov sözcü rolü oynamıştır (Golan, 1991: 7-8). Diplomatik kadroyu beslemek için ise, daha erken bir tarihte girişimde bulunulmuştur. Diplomat yetiştirmek amacıyla 1944'te kurulan MGİMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) 1948'de ilk mezunlarını vermiş, Brejnev döneminin üst düzey diplomatlarının çoğu 1949'daki ikinci mezunlardan çıkmıştır (Hough, 1980: 119).

yerlerini değiştirir, onay gerektirmeyen yürütme anlaşmalarını imzalar (Churchward, 1968: 243). Bakanlar Kurulu'nda dışişleriyle doğrudan ya da dolaylı ilintisi olan pek çok bakanlık ve bu arada öncelikle Dışişleri Bakanlığı temsil edilmektedir. Her ne kadar Soğuk Savaş'ta benimsenen askeri strateji nedeniyle Savunma Bakanlığı'nın önemi arttıysa da, en önemli bakanlık Dışişleri'dir ve bakanlar da önemli insanlar olmuşlardır: Trotski, Çiçerin, Litvinov, Molotov, Vişinskiy, Şepilov ve Gromiko. Bunlardan yalnızca Gromiko meslekten diplomattır. Dışişleri bakanları her zaman Politbüro üyesi olmayabilirler. Molotov üyeydi, Şepilov aday üye, Gromiko ise 1957'den Şepilov'un yerini aldığı 1973'e değin aday üye bile değildi. Ama bu tamamen etkisiz biri olduğu anlamına gelmez. İlk elden ilişkileri yürüten odur. Üstelik Brejnev'le birlikte etkisi artmış ve 1973'te Politbüro üyesi olmuştur. Hiç kuşkusuz üyelikle birlikte Bakanlığın etkisi de artmıştır. Zira, Politbüro üyesi olan bakanların bakanlıklarının siyasetteki ağırlığı diğerlerine göre daha fazla olmuştur. Bir sonraki bölümde de değinileceği gibi, Brejnev'in hastalığı bu ağırlığı daha da artırmıştır.

Bakanlığı döneminde Gromiko'nun dış politikadaki etkisinden söz ederken son olarak Sovyet dış politikasındaki “iki başlı” yapılanmaya (Parti ve Bakanlık) işaret etmek gerekir (Semanov, 2002: 154; Hammer, 1974: 371-372). Parti'nin devlet yapısı içerisindeki yerine daha önce değinilmişti. Buradan yola çıkarak, dış politika konusunda da en üstte Politbüro ve onun altında uzmanlaşmış birimlerden biri olarak Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü görüyoruz. Dış politikanın gündeme geldiği en üst kolektif organ Politbüro'dur. Ama gündem formalite gereği buraya geldiğinde zaten uzman birimler (Savunma Bakanlığı, vs.) ilgili kararı almış olurlar. Bu anlamda Politbüro, politika oluşturmaktan çok politikaların kristalleştiği, son halini aldığı kurumdur. Diğer kurumlardan gelen raporlar incelenip sonuca bağlanır. Politbüro daha çok iç politikayla ilgilenir. Dış politika konularının ne sıklıkla gündeme geldiği kesin olarak belli değildir (Churchward, 1968: 241-242; Brown, 1985: 200-201). Parti içerisinde bir başka yapı Politbüro'nun ilgili sekreterleri ve özellikle doğrudan Politbüro'ya bağlı iki bölümdür: Uluslararası ve Komünist-İşçi Partileriyle İlişkiler Bölümleri (Brown, 1985: 203-4). Uluslararası İlişkiler Bölümü dış politika konusunda bilgi toplayıp doğrudan Politbüro'yu bilgilendirmesi anlamında karar verme sürecinde öne çıkmaktadır. Dış politikanın genel çerçevesini belirlemek ve sınırlarını çizmek Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün asli görevidir. Bölüm'ün sekreterliğini uzun yıllar (1955'ten başlayarak) Baris Nikolayeviç Panomarev üstlenmiş ve Gromiko ile arasında bu iki başlılıktan kaynaklanan bir yetke savaşı yaşanmıştır. Gelman, 1973'te Gromiko'nun Politbüro üyesi olmasına (bu nedenle hiyerarşik açıdan daha üstte olmasına) karşın, Panomarev'in Brejnev'le doğrudan temasının daha

yoğun olduğuna işaret etmektedir (1984: 61). 1950’li yıllardan başlayarak Bölüm’ün işlevi komünist olmayan devletlerle de ilgilenmesiyle genişletilmiştir (Golan, 1991: 6). Yine de, politikayı hazırlayan ve daha da önemlisi uygulayanın Gromiko olduğu yorumu daha gerçekçi görünmektedir. Gromiko, Panomarev’in özellikle Batılılarla ilişkilere müdahale etmesine olanak tanımamıştır. Batı’yla (ve özellikle ABD’yle) ilişkilerde daha önemli isim kendisidir. Bu onun kariyerinin ilk yıllarını ABD’de geçirmesinden, başlangıçta iki devletin müttefik olmalarından ve sonraki sürece de tanıklık etmiş bir uzman olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta, “mesleki deformasyon” anlamında Gromiko’nun ABD’ye büyük bir sempatiyle baktığı da öne sürülür. Yine de, Soğuk Savaş’ın mimarlarından biri olan Gromiko’nun ABD’ye sempatisinin sınırlı olacağı tahmin edilebilir. Gromiko için ölçüt “uzmanlık”tır. Öyle ki, katıldığı onlarca uluslararası konferansta silahsızlanmaya yıllarını harcamasına karşın, yine “uzmanlık” ölçütünden yola çıkarak silahsızlanma konusunun asıl olarak Savunma Bakanlığı’nın işi olduğunu düşünmüş ve böyle de davranmıştır (Piadyshev, 2002: 52-53). Bu ölçütten yola çıkarak ABD ve Avrupa işlerine Panomarev’i karıştırmamış ve araları hiç bir zaman iyi olmamıştır (Mleçin, 2001: 404). Hal böyle olunca Uluslararası İlişkiler Bölümü de daha çok komünist partiler arası ilişkilerde ve Üçüncü Dünya’ya yönelik politikalarda etkili olmuştur. Yine de, Dışişleri Bakanı sıfatıyla, uygulamada Gromiko bu alanda da boy göstermiştir. Gromiko’nun dış politikanın bu alanlarındaki etkisini incelemeyen önce SSCB’nin blokiçi ve Üçüncü Dünya politikalarını ana hatlarıyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

1950’lerden 1960’lara geçerken ortaya çıkan Sovyet-Çin anlaşmazlığı ve sosyalist dünyadaki bu büyük yarılma hiç kuşkusuz Sovyet dış politikasının bundan sonraki çizgisini derinden etkilemiştir (Medvedev, 1986). Anlaşmazlık bir kaç boyutta incelenebilir. Her şeyden önce ideolojik çizgiler arasında bir anlaşmazlık söz konusudur. Proletarya diktatörlüğünü kurduğunu öne süren SSCB ile nüfusunun çok büyük bir bölümü köylü olan, neredeyse hiç proletaryasız ÇHC arasında sosyalizmin inşasının yöntemi üzerinden bir anlaşmazlık kaçınılmazdır. İkincisi, özellikle Stalin döneminde kurulan ittifakla başlayan işbirliği en azından Sovyetler’in kafasında Çin Halk Cumhuriyeti’nin (ÇHC) kendi çizgilerini izleyecekleri düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Stalin döneminde çok da muhalefet edilmeyen ya da sorgulanmayan bu durum, sonrasında sorun haline gelmiş ve Pekin, Moskova’nın dayatmalarından kurtulmak istemiştir. Üçüncüsü, önderliğe ilişkin bir anlaşmazlıktır. Tek önder Stalin ertesinde kolektif yönetimi kurmaya çalışan ve bunu Stalin’in reddi üzerinden yapan Sovyet yönetimi ile devletin inşası sürecine yeni başlamış ve koşulsuz tek adam yönetiminin sürdüğü Çin yönetimleri karşılıklı olarak rahatsızlık duymuşlardır. Son olarak, söz konusu olan iki devletten biri inşa

sürecini bitirmiş ve uluslararası sistemde (hem de süper güç olarak) yerini almış, diğeri bu sürece yeni başlamış, kendi yoldaşları dışında dünya devletleri (ve bu arada BM) tarafından tanınmamıştır. Bu iki devletin dünyaya bakışları ve dış politikaları kaçınılmaz biçimde farklılaşmıştır. Nedenler ve anlaşmazlık noktaları ne olursa olsun Sovyet-Çin anlaşmazlığı 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuş bir olaydır. Özellikle 1970'lerden başlayarak ABD'nin bu ayrılıktan yararlanarak ÇHC'ni tanıması ve SSCB'ye karşı işbirliği yapması, SSCB'nin yıkılma nedenlerinden biri olarak da değerlendirilebilir. ABD yumuşama adı altında SSCB ile ilişkilerini geliştirirken Sovyet-Çin ayrılığını temel taşlardan biri olarak kullanmıştır (Kissinger, 2002: 691-2): "...Nixon Yönetimi Çin'e dramatik bir açılma yaparak, Sovyetlerin bundan sonra daha ılımlı olması için önemli bir gerekçe yaratmayı başardı... Çin-Amerikan ilişkilerinin ilerletilmesi, Nixon Yönetimi'nin Sovyet stratejisinin anahtarı oldu" (Kissinger, 2002: 697). ABD, 1950'lerden başlayarak Sovyet sosyalizminin "kendi çocukları tarafından" yıkılacağını düşünmüş ve blok içi anlaşmazlıklardan sonuna dek yararlanmıştır (Njolstad, 1994: 338-343). SSCB bu ayrılık nedeniyle sosyalist dünyanın "gerçek önderi" olduğunu kanıtlamak kaygısıyla bir yarışa girmiş, 1960'larda Doğu Avrupa'dan çatlak sesler çıktığında (Batılıların Brejnev Doktrini biçiminde adlandırdıkları) "sınırlı egemenlik"¹³ tezini ileri sürerek Çekoslovakya'ya müdahale etmekten geri durmamıştır (Sokolov/Tyajelnikova, 1999: 283-284). Fakat bu yarışın sonunda (1970'lerin ortasında) Varşova Paktı üyeleri dışında hemen hiç bir devlet SSCB yanında saf tutmamıştır.

Gromiko ÇHC ile ilişkilerde de Hruşov Yönetimi'yle ayrı düşmüştür. Her fırsatta ÇHC ile ilişkileri düzeltmeye çaba göstermiştir. Örneğin, Ekim 1961'de 22. Kongre'de Hruşov ağır bir konuşma yaparken, Gromiko Arnavutlar'ın düştüğü "kötü yola" değinmediği gibi ÇHC ile ilişkileri düzeltmekten söz etmiştir (Nogee/Donaldson, 1981: 120). 1969'da yaşanan sınır çatışmalarından sonra Çin'le ilişkileri rayına oturtmaya çalışmıştır. İlk fırsatı Ho Şi Min'in cenaze töreninde Hanoi'de bulmuş ve Dışişleri Bakanı Çu En Lay'la görüşmüştür. Çinliler görüşme taleplerine önce yanıt vermemişler, bunun üzerine Gromiko uçakla dönerken, Taşkent'e uğradığında Çu En Lay'ın görüşmeye hazır olduğu haberi gelmiştir. Bu kez Politbüro Gromiko'nun geri dönmesini uygun görmemiş, Gromiko bir çıkış yolu bularak Taşkent'ten Pekin'e uçmuş, böylece dönüş yolunda Pekin'e uğramış havası yaratmıştır.

13 Sınırlı egemenlik tezine göre sosyalist devletlerin egemenlikleri sosyalist çizgiyle sınırlıdır. Bu çizgiden sapanları "doğru yola çekmek" ise sosyalizmin en gelişmiş olduğu SSCB'nin sorumluluğudur (Jones, 1990: 140-173).

(Mleçin, 2001: 390). Kısaca Gromiko blok içi politikalarda Panomarev'in gölgesinde kalsa da, bütünlüğün sağlanmasına önem vermiş ve bu yönde çaba harcamıştır.

1960'larda Batı'ya karşı yumuşama politikası izleyen SSCB'nin Üçüncü Dünya'daki politikası olabildiğince etkindir. Bir yandan II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası arenaya birer birer katılan devletleri ve onların bağımsızlık savaşimleri ile bu doğrultuda Bağlantısızlık Akımı'nı desteklemiş, diğer yandan ABD ile bu ülkelerde denetim kurma yarışına girerek büyük miktarlarda kredi sağlamıştır (Soviet Foreign Policy, 1985: 15-17). Bunun yanı sıra, SSCB 1970'lerde Bağlantısızlar'ın öne sürdükleri "Yeni Ekonomik Düzen" istemini de, kapitalizmin tasfiyesine yol açacağı umuduyla savunmuştur. Soğuk Savaş'ta uluslararası sistemin süper güçlerinin birbiriyle savaşmadıkları gerçeği, küçük devletlerin savaşmadıkları anlamına gelmemektedir. Özellikle Orta Doğu, Uzak Doğu, Güney Afrika ve Orta Amerika gibi bölgelerde savaş neredeyse hiç eksik olmamıştır.¹⁴ Bu savaşların hemen hepsinde taraflar ya Doğu ya da Batı Bloku'na desteklenmiştir.

SSCB ve onu temsilen Gromiko Soğuk Savaş boyunca pek çok bölgesel anlaşmazlığın çözümüne çaba harcamış, bazılarında başarılı olurken bazı girişimler sonuçsuz kalmıştır. Örneğin, 1966 Ocağında iki hafta boyunca Taşkent'te Pakistan devlet başkanı Eyüp Han'la Hindistan Başbakanı Lal Bahadır Şastri'yi uzlaştırmak için uğraşmış, sonunda başarmış ve Taşkent Deklarasyonu imzalanmıştır. Ama, aynı gece Hindistan Başbakanı'nın beklenmeyen ölümüyle bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Mleçin, 2001: 389). Başka bir örnek Filistin sorunundan verilebilir. 1967'de yaşanan 6 Gün Savaşı'ndan sonra SSCB İsrail ile diplomatik ilişkileri kesme kararı almış, bu tutum Arap ülkelerinde memnuniyetle karşılanmıştır. Bununla kalmayıp hepsi Sovyet silahlarıyla donanmışlardır. Böylece SSCB Arap-İsrail sorununda Arapların yanında yer almıştır. Ardından, 1973 Ekim Savaşı'ndan önce Suriye'ye önemli askeri destekte bulunmuş, sonucun başarısız olması SSCB'yi düş kırıklığına uğratmıştır. Yine de, 1972'de Moskova'da yapılan görüşmelerde "Ortadoğu'da Genel Çalışma İlkeleri" üzerine anlaşma sağlanmasında Gromiko'nun önemli katkısı olmuştur. Kissinger'ın deyimiyle Gromiko'nun çabasıyla Sovyetler yumuşama için Ortadoğu'da bedel ödemeye hazır olduklarını göstermişlerdir (1981: 204).

Gromiko'nun bakanlık koltuğundaki ilk yirmi yılı SSCB'de istikrarsız Hruşov yönetiminden durağan Brejnev dönemine, Soğuk Savaş'ta iki kamp

14 Soğuk Savaş boyunca 20 milyondan fazla insanın yaşamını yitirdiği 140 savaş/ çatışma yaşanmıştır (Halliday, 1990: 6).

kuramından yumuşamaya, blok içerisinde ilişkilerin sorgulanmasına ve Üçüncü Dünya'nın kazanılması çabalarına bir geçiş dönemi olmuştur. Bu süre içerisinde Gromiko "nomenklatura" içerisinde basamakları birer birer tırmanırken dış politikadaki etkinliğini de artırmıştır. Gromiko için zirveye tırmanış neredeyse bir on yıl daha sürse de, bu son on yıl gerçekte geriye sayımın başladığı bir dönem olmuştur. 1980'lerin ortasında Garbačov'un iktidarıyla sona erecek bu zaman dilimi öncekilerden daha az zorlu geçmemiştir. Bu dönemi inceleyerek Sovyet dış politikasında "Gromiko tablosuna" son fırça darbesini indirmek anlamlı olacaktır.

III. Sonun Başlangıcı

SSCB'nin çöküşüne giden yolda 1961'de toplanan 22. Kongre'de, "1970'te ABD'yi geçme, 1980'de komünizmi ilan etme" kararlarının alınması dönüm noktası olmuştur (Tellal, 2000: 178). Lenin döneminde başlayan ve Hruşov döneminde nükseden ABD'yi geçme "takıntısı" 1970'lere gelindiğinde gerçekleşmeyince SBKP'ye duyulan güven sarsılmış, buna karşı önlem alan SBKP ise 1980'den önce (1977'de) yaptığı bir anayasa değişikliğiyle komünizme geçme hedefini "ileri sosyalizm" modeliyle değiştirmiştir. Ayrıntıları bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla birlikte kısaca, "ileri"de olmanın (başta ÇHC olmak üzere) "diğer" seçeneklere karşı bir konumlanma olduğuna değinmek açıklayıcı olacaktır.

Garbačov'un iktidarını önceleyen son on yılda "kadrolara güven" Brejnev yönetiminin temel ilkesi olmuştur (Goldgeier, 1994: 26). Brejnev, 1960'ların ikinci yarısında Doğu Bloğu'yla ilişkiler dışında (1968'de Çekoslovakya söz konusu olduğunda Brejnev öne çıkmıştı) dış politikada etkin görünmemiştir. 1970'lerde ise, silahsızlanma görüşmeleri ve zirvelerde göz önünde olduysa da, 1974'te geçirdiği beyin kanaması sonrasında giderek "vitrindeki önder" konumuna bürünmüştür. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından başlayarak Brejnev dış politika konusunda (iç politikada da olduğu gibi) hemen hiçbir söz söylememiştir. Örneğin, aşağıda ele alınacak Afganistan'a müdahale kararı (Andropov, Ustinov ve Gromiko'dan oluşan) "üçlü çete"nin eseridir. Brejnev'in ardılları Andropov ve Çernenko ise kısa süren birinci adam konumları nedeniyle etkili olamamışlardır. Gerçi burada KGB Başkanlığı geçmişine sahip Andropov'un güvenlik konularında daha etkin olduğuna işaret etmek gerekir. Ama, Çernenko bu görevi doğrudan kadrolara ve bu arada Gromiko'ya bırakmıştır.

1939-1985 aralığında Sovyet dış politikasındaki son dönem 1979'da Afganistan'a yapılan askeri müdahaleyle başlamıştır. Bunu, 1970'lerde ortaya çıkan ve 1980'lerin başında iktidarı sarsan Polonya'daki sendikal akıma askeri

darbeyle müdahale izlemiş; bu ikisi Batı'yla yaşanan yumuşamaya son verirken, SSCB'de ardarda gelen ölümler sonunda iç politikada yaşanan önderlik sorunundan dış politika da olumsuz etkilenmiştir. Afganistan'a müdahale (işgal olup olmaması tartışmaları bir yana) Sovyet dış politikasının son dönemlerindeki en büyük başarısızlıklarından biri olmuştur (Jones, 1990: 174-192). SSCB'nin böyle bir girişime neden kalkıştığını sorgulamak yerinde olacaktır. Her şeyden önce yanı başındaki komünist yönetimin devrilmesine kayıtsız kalması “önder” rolüne soyunmuş bir “süper güç”e yakışmazdı.¹⁵ Bir başkası, İran'daki devrimin ardından, Pakistan'la birlikte Afganistan'da da olası bir İslami yönetim SSCB'nin güneyinde “yeşil kuşak” oluşturacak ve bu durum Sovyet Orta Asya'sını olumsuz yönde etkileyebilecekti (Keeble, 1985: 231-232; Noguee/Donaldson, 1981: 280). Son olarak, bir yıl önce imzalanan ikili anlaşma böyle bir müdahaleye olanak tanıyordu. Yine de Politbüro, Mart'ta (1979) ABD'nin Vietnam macerasından çıkardığı dersi anımsayarak böyle bir müdahaleye karşı çıkarken (Service, 1998: 411) Aralık'ta bunu yapmaktan çekinmemişse bunda başka bir neden aranmalıdır. Bu noktada ise, müdahalenin çok kısa süreceği beklentisi öne çıkmaktadır.

Afganistan'a askeri müdahale, yumuşama kavramına Sovyet ve Amerikan bakışları arasındaki farklılığı gözler önüne sermiştir. SSCB yumuşamadan ABD ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini ve özellikle Avrupa'da istikrarın korunmasını anlamıştır. İki süper gücün Üçüncü Dünya politikaları 1970'ler boyunca çatışmış, fakat birincil önemde olmamıştır. Afganistan'a müdahaleye Carter ve Reagan yönetimlerinin verdiği tepki ABD'nin bu yoruma katılmadığını göstermiştir. Batı Avrupa ise müdahaleyi Doğu-Batı arasında bir anlaşmazlık olarak görmemiştir. Bu, bölgesel çözüm isteyen bölgesel bir sorundur (Hoffmann/Laird, 1982: 191). Fakat, bir adım sonra, söz konusu Polonya olup, burada devletle işçiler karşı karşıya geldiğinde ve bu arada Katolik Kilisesi de işin içine karıştığında ortaya çıkan siyasal bunalım karşısında Batı Avrupa'nın tutumu değişmiştir. Çünkü, Moskova'nın olası askeri müdahalesi Doğu-Batı arasında (Avrupa'da) yumuşamanın sonu anlamına gelebilirdi. Sovyetler bunun yerine askeri yönetime el altından destek vermiştir (Jones, 1990: 193-210; Edmonds, 1983: 195-203). Polonya söz konusu olduğunda SSCB'deki muhafazakarlarla reformistler arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Muhafazakarlar “sınıf dayanışması”nı öne sürerek ideolojik açıdan askeri müdahaleyi desteklemişler, modernleşmeciler ise böyle

15 *İzvestiya* yazarı Aleksandr Bovin, “tamamen yasal olsa da birliklerimizin girmesi kararının modern dünyada hoş karşılanmayacağını biliyorduk. Ama, şunu da biliyorduk ki, böyle bir sorumluluktan kaçınırsak süper güç olmaktan çıkacaktık” diyor (Steele, 1983: 116).

bir müdahalenin Batı içindeki anlaşmazlıklara ve dolayısıyla yumuşamaya (ve üstelik Doğu Avrupa bu denli ekonomik sorunlar yaşarken) son vereceğini düşünmüşlerdir. Üstelik zaten darboğazdaki Sovyet ekonomisinin bundan olumsuz etkileneceği de açıktır (Hoffmann/Laird, 1982: 193-4). Değerlendirmeler ne yönde olursa olsun Polonya sorunu 1980'lerin sonunda gerçekleşen bloğun çöküşünün başlangıcı olmuştur. Bir yandan proleterya adına iktidarı ellerinde tutanlar liman işçilerinin direnişine askeri birliklerle yanıt vermişlerdir. Diğer taraftan, Helsinki Son Senedi'nin II. Paketi çerçevesinde Batı Avrupa'ya hızla borçlanan Doğu'nun ekonomik iflası açıkça ortaya çıkmıştır. Üstelik ambargo baskısı altında, zaten çökmüş olan Sovyet ekonomisinin bu zorlukları sırtlayacak ekonomik/siyasi gücü/iradesi yoktur.

1939 Paketi'nden Afganistan'a müdahale sürecinde, Sovyet dış politikasında gözle görülür dönüşüme yol açan çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Gromiko, zaman zaman bu gelişmelerin tanığı, zaman zaman ise sürükleyicisi olmuştur. Gromiko özellikle son döneminde Sovyet dış politikasına damgasını vurmuş biridir.¹⁶ Stalin sonrası Sovyet dış politikasında hiç tartışmasız bir numaralı adamdır (Piadyshev, 2002: 46). Hiç kuşkusuz 1960'lardaki etkisiyle 1980'lerdeki ağırlığı arasında fark vardır (Brown, 1985: 191). Hruşov'dan sonra üçlü yönetim ortaya çıkmıştır: MK Birinci Sekreteri Leonid İlyiç Brejnev, Bakanlar Kurulu'nun başında Aleksey Nikolayeviç Kosigin, önce MK İkinci Sekreteri, sonra da SSCB Yüce Sovyet Presidyum Başkanı Nikolay Viktoroviç Podgorni. Başlarda Brejnev sosyalist liderlerle kendisi görüşmüş, diğerleriyle Kosigin ya da Podgorni'yi görüştürmüştür (Mleçin, 2001: 388). Ama bu durum 1970'lerden başlayarak değişmiştir. 1971'de 24. Kongre'den sonra bütün Sovyet delegasyonu raporlarını Kosigin'e değil de Brejnev'e yollama talimatı almışlardır (Mleçin, 2001: 391). Böylece Brejnev ipleri eline geçirmiştir. Nisan 1973'te ise Gromiko Politbüro'ya seçilmiştir (Savunma Bakanı Greçko ve KGB başkanı Andropov'la birlikte). Bundan sonra "dış politika konularında son söz Gromiko'nundur" (Mleçin, 2001: 403). Kasım 1974'te Gerald Ford'la Vladivostok görüşmesinde sorunlar çıkmıştır. Stratejik silahlar konusunda anlaşmaya varılmış, ama Ford değişiklik istemiştir. Politbüro ise istenen değişikliklere yanaşmamıştır. Sonunda Gromiko'nun girişimleriyle Brejnev ikna olmuş, Politbüro'yu da ikna etmiştir. Görüşmeler sırasında Brejnev'in beyin damarlarında spazm oluşmuş ve

16 Burada iç politikadan olabildiğinde uzak durduğunun altı çizilmelidir. Anılarında yetmişlerin sonunda içine düşülen durgunluktan çıkmak için Brejnev'i alkolizm konusunda önlem alması için uyardığında Brejnev'in bir atasözüyle yanıtladığını yazar: "Ruskiy çelovek kak pil, tak i budet pit! Bez votki on ni mojet jit" (Rus insanı nasıl içmişse öyle içecektir! Votkasız yaşayamaz) (Gromiko, 1990: 522).

görüşme boyunca Brejnev yalnızca Gromıko tarafından hazırlanmış metinleri okumuştur (Mleçin, 2001: 400-2).

Gromıko'nun en büyük sıkıntılarından biri Politbüro üyelerinin uluslararası ilişkiler konusunda bilgisiz olmalarıdır (Gromıko, 1990: 528-529). Brejnev'le birlikte yumuşamanın mimarı olmuş, Brejnev onu attığı adımlarda desteklemiştir. Bütün bunları Podgorni ve Kosıgin'in yoğun muhalefetine rağmen gerçekleştirmişlerdir (Mleçin, 2001: 392-394). Örneğin, Brejnev Helsinki sürecinin sürükleyicisi olmuştur. SSCB için önemli olan savaş sonrası sınırların kabul edilmesidir. Karşı taraf ise insan hakları ve özgürlüklerini öne sürmüştür. İnsani boyut Politbüro'da iki yıl tartışılmıştır. Muhalefet, Batı'nın Sovyetler'e akıl hocalığı yapamayacağını savunmuş, ama Helsinki'ye gidip belgeyi imzalamakta kararlı olan Brejnev, Gromıko'nun açtığı yoldan giderek bunu yapmıştır. Brejnev, ABD ile ilişkileri iyileştirmek isterken er ya da geç sosyalizmin kapitalizmi yeneceğine inanmıştır (Mleçin, 2001: 396).

Brejnev'in son yıllarında sağlık durumu kötüleşince yönetim "troyka"nın eline geçmiştir: Savunma Bakanı Dmitri Ustinov, KGB Başkanı Yuri Andropov ve Dışişleri Bakanı Gromıko. Yumuşama taraftarı Gromıko 1980'lerin başında oldukça zor duruma düşmüştür. Yalnızca görüşler değiştiği için değil, yumuşama moda olmaktan çıktığı, Brejnev gidiyor olduğu ve parti üst düzeyinde barış yanlıları azaldığı için. 1970'lerin sonuyla 1980'lerin başında SSCB iki önemli karar almıştır: Afganistan'a silahlı müdahale ve Polonya'da sıkıyönetim. Bu ikisi SSCB'nin sonraki politikalarını derinden etkilemiştir.

12 Aralık 1979 tarihli "P 176/125" sayılı Afganistan'a müdahale kararı yukarıda da değinildiği gibi Andropov, Ustinov ve Gromıko'nun önerisi üzerine alınmıştır. Birincisi KGB'nin, ikincisi Savunma Bakanlığı'nın başındayken, üçüncüsüne girişimi dünyaya anlatmak düşmüştür. Daha 19 Mart 1979'da Politbüro konuşmasında Brejnev, müdahale için doğru zaman olmadığının altını çizmiştir (Marçuk, 1995, 464; Korniyenko, 1995: 191-194). Ama, bir yandan ABD'nin SALT II'yi onaylamayacağı ortaya çıkmış ve öte yanda 1968'de tankların karşısında bir kaç gün içinde dize gelen Çekoslovakya örneği anımsanmıştır. Yani müdahalenin çok kısa sürede sonuç alacağı beklentisi vardır. ABD Büyükelçisi Dobrinin'in "neden müdahale ediyoruz?" sorusunu Gromıko şöyle yanıtlamıştır: "Hepsi bir ay, her şeyi halledip hızla çıkacağız" (Mleçin, 2001: 420). NATO Genel Sekreteri Lord Carrington Afganistan hakkında uluslararası toplantı önerisiyle Moskova'ya geldiğinde Gromıko bu öneriyi gerçekçi bulmamıştır. Carrington 19 milyonluk nüfusun 3-4 milyonunun Sovyet askerlerinden kaçarak mülteci olduklarını söyleyince de onu, "onlar mülteci değil, Afganlar her zaman göçmen olmuşlardır" diyerek yanıtlamıştır. Aslında Gromıko, 1982 sonlarında soruna siyasi çözümü önerdiyse de Andropov ona 15 yıl süren Basmacı Ayaklanması'nı anımsatmış

ve Sovyet askerlerinin gerektiği sürece Afgan topraklarında kalacağını söylemiştir (Piadyshev, 2002: 59).

1980’de Polonya konusunda inisiyatif alanlardan biri yine Gromiko’dur. Ona göre, Polonya’yı ne pahasına olursa olsun kaybetmemek gerekiyordu. Burası her zaman Almanya’ya (Soğuk Savaş açısından Batı’ya) giden yol üzerindeydi. Muhafazakarlarla yapılan doğrudan askeri müdahale yerine daha ılımlı çözüm tartışmasını Gromiko kazanmış, “devrimci kazanımları korumak” için “sınırlı egemenlik” tezi uygulamaya konmuş ve sıkı yönetim ilan edilmiştir (Service, 1998: 409-411). Gromiko’nun gerek Afganistan’da ve gerek Polonya’da müdahalenin altına imza atanlardan biri olmasıyla yumuşamanın mimarı ve destekleyicisi olması arasında bir çelişki yoktur. O herşeyden önce inanmış bir Bolşeviktir. SSCB’nin çıkarları her şeyin önünde gelir. Yumuşamayı da bu gözlükle değerlendirmiştir.

Yeni ABD Başkanı Reagan, Ocak 1981’de göreve başlar başlamaz SSCB’ye hiç alışık olmadıkları kadar sert bir tavır takınmıştır. Öncesinde, NATO 1979 Aralığı’nda Batı Avrupa’ya 464 Tomahawk ve 108 Pershing-2 füzesi yerleştirme kararı almıştır. SSCB de buna karşılık olarak 1981’de SS-20 Pioner füzelerini yerleştirmeye başlamış, bu durum Avrupa’daki güç dengesini değiştirmiştir. Bunun üzerine Federal Almanya Başbakanı Helmut Schmidt Kosigin ve Gromiko’yla görüşerek, ABD’den yardım istemek zorunda kalacağını söylemiştir. Sorunu çözmek üzere Haig ve Gromiko 1981 güzünde New York’ta buluşmuşlarsa da bir sonuç alınamamıştır. Kısaca, Brejnev’in son yıllarından başlayarak ve ardından gelen Andropov, Çernenko dönemlerinde dış politika neredeyse tamamen silahlı kuvvetlerin denetimine geçmiş, Gromiko’ya yalnızca en iyi bildiği şeyi yapmak kalmıştır: Müzakerecilik (Mleçin, 2001: 421-423). Yine de müzakereciliğinin yanında Gromiko’nun Ekim 1982’den başlayarak Savunma Konseyi üyeliğine atandığı da eklenmelidir.¹⁷

Gromiko Andropov ve Çernenko’yla da uyum içinde çalışmıştır. Hastalığı ve dış politika konusundaki yetersizliği gözönüne alındığında

17 Hruşov döneminde Yüksek Askeri Konsey adındaki yapı, Brejnev tarafından Savunma Konseyi olarak değiştirilmiştir. 1970’lerde Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin tarafından yönetilen bu yapı içerisinde Devlet Başkanı (Podgorni), Savunma Bakanı (Malinovski, sonrasında Greçko) ve Savunma Üretiminden Sorumlu MK Sekreteri (Ustinov) yer almışlardır. Konsey’e bunların yanı sıra Genel Kurmay Başkanı ve Askeri-Sıma Komisyon Başkanı ile gerektiğinde KGB Başkanı da katılmıştır (Gelman, 1984: 65-66).¹⁷ Brejnev Ekim 1982’de Savunma Konseyi’ne 5 Politbüro üyesini atayarak bu yapıyı doğrudan Politbüro içerisine çekmiştir: Bakanlar Kurulu Başkanı Tikhonov, Savunma Bakanı Ustinov, Dışişleri Bakanı Gromiko, KGB Başkanı Andropov ve Çernenko (Gelman, 1984: 67).

Çernenko döneminde dış politikada Gromiko'nun etkisinin en yüksek noktaya çıktığından söz edilebilir.¹⁸

Son döneminde Gromiko'nun hayatındaki en zor günlerden biri hiç kuşkusuz 1 Eylül 1983'te SU-15 tipi Sovyet savaş uçağı Boeing 747 tipi Güney Kore uçağını düşürüp 269 yolcunun öldüğü gün olmuştur (Dallin, 1986: 932-936). Neredeyse yaşamını adadığı barışın yitirilmesi tehlikesi doğduysa da, bunu da katı tutumuyla halletmiştir. Kore uçağının vurulması Sovyet güvenlik endişesinin ve bürokratik katılığının çarpıcı örneği olmuştur (Keeble, 1985: 232).

Gromiko'nun Sovyet tarihinde oynadığı son önemli rol Mart 1985'te Garbaçov'un seçilmesinde olmuştur. Politbüro'da Garbaçov'u aday gösteren Gromiko olmuş ve destek içeren mükemmel konuşmasını çok nadir rastlandığı üzere kendisi kaleme almıştır (Service, 1998: 435). Garbaçov'un Genel Sekreter olmasından kısa bir süre sonra bakanlığa Eduard Şevardnadze getirilmiş ve Gromiko Devlet Başkanlığı¹⁹ gibi ikinci planda bir görevde kalmıştır. "Bay Hayır"ın, Garbaçov-Şevardnadze ikilisinin yürüttüğü "yeni düşünce" (*new thinking/novaya mişleniye*) akımına ayak uyduramadığı yorumları yapılmaktadır (Piadyshev, 2002: 45). Bu gerçekçi değildir. ABD ile iyi ilişkiler, "Ortak Avrupa Evi", karşılıklı bağımlılık ilkeleri üzerine oturan "yeni düşünce"nin mimarlarından biri Gromiko'nun kendisidir ve neredeyse yaşamını bu değerlere adadığı söylenebilir. Terimin yaratıcıları, 1984'te yayınladıkları "Nükleer Çağda Yeni Düşünce" kitabıyla Anatoli Gromiko ile Lev Lomeyko olmuştur (Lynch, 1989: xxxvi). Gromiko'nun bakanlıktan ayrılmasında yaşının hayli ilerlemesinin daha fazla rol oynadığı söylenebilir. Nitekim, 1988 güzünde Devlet Başkanlığı'nı da terkederek emekliye ayrılmış, ne Berlin Duvarı'nın yıkılışını ne de emek verdiği Sovyet devletinin sona erişini göremeden 2 Temmuz 1989'da ölmüştür.

18 Mart 1984'te yapılan Yüce Sovyet seçimlerinde adayların sıralaması Sovyet önderlerinin ağırlığını yansıtıyordu ve Gromiko Çernenko, Tikhanov, Garbaçov ve Ustinov'dan sonra beşinci sırada yer alıyordu (Brown, 1985: 216, dn. 54).

19 Devletin en yüksek kurumu Yüce Sovyet Presidyumu ve aynı zamanda Devlet Başkanlığı'nı üstlenen Presidyum Başkanlığı'dır. Yüce Sovyet Presidyumu Başkanı'nın Silahlı Kuvvetler Komutanını atama ve görevinden alma, Yüce Sovyet toplantı halinde değilken savaş kararı alma, seferberlik ilanı, sıkıyönetim ilanı, antlaşmaların onaylanması ve yürürlüğe sokulması, diplomatların atanmasını onay, gelenlerin kabulü gibi çoğu protokoler görevleri vardır (Churcward, 1968: 243-244; Noguee/Donaldson, 1985: 52). Gromiko 1977'de Podgorni'den aldığı bu görevi 1988 sonbaharına değin yürütmüştür (İstoriya Rassii, 2001: 181).

Sonuç

Sovyet dış politikası Gromiko'nun görev yaptığı dönemde keskin hatlarla dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümün her aşamasında Gromiko'nun varlığı ve onun katkıları izlenebilir. Sovyetler Birliği gibi alternatif olduğunu ileri süren bir sistem içerisinde, onun dış dünyayla bağlarını sağlamak temel görevini üstlenmiş Dışişleri Bakanlığı'nın başında bulunan kişinin değerlendirmesi ancak sistemin kendisini anlamak yoluyla olanaklıdır. Aynı dönem içerisinde hem Sovyet dış politikasında karar verme sürecinde değişim yaşanmış, hem de Gromiko *nomenklaturanın* basamaklarını birer birer tırmanarak politikanın uygulanması kadar saptanmasındaki etkinliğini de artırmıştır. Batılı bir meslektaşının yaşamı konu edilip, onun dış politikadaki katkısından söz edildiğinde daha zengin verilere ulaşılabilir. Oysa Sovyet sisteminin kendisi “birinci adam” dışındakilerin “önemsizleştiği” (ya da önemsizleştirildiği) bir yapıya sahip olmuştur. Buna rağmen çalışmada da ortaya çıktığı üzere, Gromiko'nun adını anmadan Sovyet dış politikasını değerlendirmek olanaksızdır.

Gromiko 1943'te ABD Büyükelçisi olduğunda Moskova'nın aldığı kararları harfiyen uygulamakla görevli bir diplomattır. Sovyet sisteminden kaynaklanan bir katılık içerisinde bunu uygular. SSCB adına altına imzasını koyduğu BM'de Güvenlik Konseyi'ni işlemez hale getiren vetoları kullanarak adını “bay hayır”a çıkarırken de böyledir. Stalin sonrasında ortaya çıkan siyasal önderlik çekişmesinden etkilenmediği söylenemez. Ama parlak kariyerinin temellerini bu dönemde atmıştır. Bu dönem bir yandan Soğuk Savaş'ta iki bloğun ortaya çıktığı ve SSCB'nin dış politikasını bu yeni koşullara uygun biçimde yeniden biçimlendirdiği bir dönemdir. Aynı dönem SSCB'nin inşasında hiç kuşkusuz “tek adam” olan Stalin'in ölümünün ardından Sovyet iç politikasının da sarsıntı geçirdiği bir dönemdir. Stalin sonrası Sovyet iç ve dış politikasının temelleri SBKP'nin 20. Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde atılmıştır.

Uygulama ise Kongre sonrasına kalmıştır. 1957'de Dışişleri Bakanı olan Gromiko özellikle barış içinde birarada yaşama politikasının mimarı ve uygulayıcısı olmuştur. İlk yıllarda her ne kadar Hruşov'un gölgesinde kalsa da, Brejnev'in kadro politikaları çerçevesinde dış politika üzerindeki ağırlığını yıllar içerisinde artırmıştır. Bunda 1973'te Politbüro üyesi olmasının, 1977'de Devlet Başkanlığı'na atanmasının yanı sıra Brejnev'in sağlık durumundaki kötüleşmenin de etkisi olduğu söylenebilir. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Soğuk Savaş içerisinde bütün katılımcıların varolan sınırları kabul ettiği “barış” ancak 1975'te Helsinki'de sağlanmıştır. Bu barışta Gromiko'nun emeği göz ardı edilemez.

Helsinki, Sovyet tarihi açısından “sonun başlangıcı”dır. Batı’ya savaş sonrası sınırları kabul ettirmiş, karşılığında ise eşitsiz ekonomik ilişkiler ağında “insan hakları” propagandası altında yoğun biçimde baskı altına alınmıştır. 1970’lerin sonundan görevden ayrıldığı 1985’e değin Gromiko’nun dış politika konularında tek adam değilse de en önemli kişi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu, aldığı her kararın doğru olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim, Afganistan’a müdahale Sovyet dış politikasının en önemli hatalarından biri olarak görülebilir ve bu kararın altında (Andropov ve Ustinov’un yanı sıra) Gromiko’nun da imzası vardır. Benzer biçimde Polonya’da askeri müdahaleyi desteklemiştir. Polonya, SSCB’nin açmazını günyüzüne çıkarmıştır: “Proleterya için, proleteryaya rağmen!” Ancak, Stalin’e sadakatı sonuna dek sürdüren Gromiko için Polonya’daki işçi hareketi kapitalist kışkırtmadan başka bir şey değildir. Gromiko’nun katkısı olan en önemli kararlardan biri de Garbaçov’un parti genel sekreterliğine seçilmesidir. Yaşlı Brejnev’in ardından ondan daha sağlıklı olmayan Andropov ve Çernenko yönetimleri SSCB’de 1970’lerin sonunda hazırlanan ekonomik ve siyasal düzenlemelerin uygulamasını geciktirmiştir. Bunun en yakın tanıklarından biri de Gromiko’dur. Uzun süredir bekletilen düzenleme kararlarını alarak uygulayabilecek, genç ve kararlı biri olarak Garbaçov’u önermiş, desteklemiş ve seçiminde etkili olmuştur. Bu kararın bakanlığının sona ermesinde etkisi olsa da, 76 yaşına gelen Gromiko için aslolan SSCB’nin bekasıdır.

Andrey Andreyeviç Gromiko 20.yüzyıla damgasını vurmuş bir diplomattır. Sovyet dış politikasına yön vermiş bir bürokrattır. SSCB’nin yaratmaya çabaladığı *homo Sovieticus*dur. Küçük bir köyde doğup, eşit koşullarda, eşit fırsatlar verildiğinde, iyi bir eğitimle, çok çalışarak, yılmaz bir sadakat göstererek nerelere gelinebileceğinin en güzel örneklerinden biridir. Yalnızca SSCB açısından değil, tüm dünya için katkılar yapmış birisidir. Soğuk Savaş’ın sıcak çatışmaya dönüşmemesinde büyük emeği vardır. İnsanlığın yok olmasına yol açacak nükleer silahların ortadan kaldırılması, yapılamıyorsa sınırlandırılması çalışmalarında etkin rol oynamıştır. Sovyet deneyiminin insanlık tarihine katkısı, yokluğunda daha nesnel biçimde değerlendirilmeye başlanmıştır. Yayınlanan arşiv belgeleri ışığında, daha özgürlükçü bir ortamda Sovyet dış politikası hakkındaki araştırmalar hem nitelik ve hem de nicelik açılarından her geçen gün artmaktadır. Tarih, her yeni dönemde yeniden ve yeniden yazılırken Gromiko bu çalışmalar içinde hak ettiği yeri alacaktır.

Kaynakça

- ADOMEIT, Hannes (1986), "Soviet Ideology, Risk-Taking, and Crisis Behaviour," ROBBIN, F. Laird / HOFFMANN, Erik P. (eds.), *Soviet Foreign Policy in a Changing World* (New York: Aldine): 99-108.
- AHTAMZYAN, A. A. (1967), "Asnoviye Etapı Savyetskay Vneşney Politiki (1917-1967)," *Voprosı Istorii*, 10: 113-134.
- BOWKER, Mike (1997), "Theories of the Cold War," *Russian Foreign Policy and the End of the Cold War* (Aldershot: Dartmouth): 243-259.
- BROWN, Archie (1985), "The Foreign Policy-Making Process," Curtis Keeble (ed.), *The Soviet State, The Domestic Roots of Soviet Foreign Policy* (London: Gower): 191-216.
- CARR, Edward Hallett (1961), "The Nazi-Soviet Pact," ADAMS, Arthur E. (ed.), *Readings in Soviet Foreign Policy* (Boston: D. C. Heath and Company): 155-160.
- CHURCHWARD, L. G. (1968), *Contemporary Soviet Government* (London: Routledge & Kegan Paul).
- DALLIN, Alexander (1986), "KAL 007: Perceptions and Politics," Robbin F. Laird & Erik P. Hoffmann, eds., *Soviet Foreign Policy in a Changing World* (New York: Aldine): 932-936.
- DEGRAS, Jane (ed.) (1953), *Soviet Documents on Foreign Policy* (vol. III, London: Oxford University Press).
- DEUTSCHER, Isaac (1990), *Stalin* (C.II, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2.B) (çev. Selahattin Hilav).
- DOBRINİN, Anatoliy (1997), *Sugubo Doveritelno* (Maskva: "Avtor").
- EDMONDS, Robin (1983), *Soviet Foreign Policy, the Brezhnev Years* (Oxford: Oxford University Press).
- GATI, Charles (1986), "The Stalinist Legacy in Soviet Foreign Policy," Robbin F. Laird & Erik P. Hoffmann, eds., *Soviet Foreign Policy in a Changing World* (New York: Aldine): 16-28.
- GELMAN, Harry (1984), *The Brezhnev Politburo and the Decline of Detente* (London: Cornell University Press).
- GOLAN, Galia (1991), "Soviet Policy-making in the Middle East: from Stalin to Brezhnev," *Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev* (Cambridge: Cambridge University Press): 4-19.
- GOLDGEIER, James M. (1994), *Leadership Style and Soviet Foreign Policy* (Baltimore: John Hopkins University Press).
- GROMIKO, A. A., PANOMAREV, B. N., ed. (1986), *Istoriya Vneşney Politiki SSSR* (C. II, Moskova: Nauka).
- GROMIKO, A. A. (1990), *Pamyatnoye* (C. II, Moskova: Politiceskoy Literaturı).
- GROMYKO, Andrei (1989), *Memories* (London, Arrow Boks).
- HALLIDAY, Fred (1990), "The Ends of the Cold War," *New Left Review*, 180: 5-23.
- HAMMER, Darrell P. (1974), *USSR: The Politics of Oligarchy* (Illinois: The Dryden Press).
- HOFFMANN Erik P. & LAIRD Robbin F. (1982), "The Scientific-Technological Revolution" and *Soviet Foreign Policy* (New York: Pergamon Press).
- HOFFMANN, Erik P. (1987), "Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev," ROBBİN, F. Laird (ed.), *Soviet Foreign Policy* (New York: APS): 10-31.
- HOUGH, Jerry F. (1980), *Soviet Leadership in Transition* (Washington D. C.: The Brookings Institution).
- HUNTINGTON, Samuel P. (1978), "Trade, Technology, and Leverage: Economic Diplomacy," *Foreign Policy*, 31: 63-80.
- Istoriya Rassii v Novayşeye Vremya (1945-2001)* (2001) (Moskova: "Olimp").

- JONES, Robert A. (1990), *The Soviet Concept of 'Limited Sovereignty' from Lenin to Gorbachev: The Brezhnev Doctrine* (London: MacMillan).
- KAZANTSEV, Yu. İ. (2002), *Mejdunarodniye Atnaşeniya i Vneşnaya Politika Rassii* (Novosibirsk: Sibirskoye Saglaşeniye).
- KEEBLE, Curtis (1985), "Conclusion: The Implications for Foreign Policy," Curtis Keeble (ed.), *The Soviet State, The Domestic Roots of Soviet Foreign Policy* (London: Gower): 217-237.
- KISSINGER, Henry (1981), *Years of Upheaval* (New Delhi: Vikas Publishing House).
- KISSINGER, Henry (2002), *Diplomasi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım) (Çev. İbrahim H. Kurt).
- KORNIYENKO, G. M. (1995), *Halodnaya Vayna* (Maskva: Mejdunarodniye Atnaşeniya).
- KRUŞÇEV, N. S. (1991), *XX. Kongre Gizli Raporu* (İstanbul: Pencere Yayınları) (Çev., Ahmet Fethi).
- LYNCH, Allen (1989), *The Soviet Study of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press).
- MARÇUK, N. İ. (1995), "Vayna v Afganistane: 'Internatsionalizm' v Deistvii ili Voorujeniya Agressiya," *Sovyetskaya Vneşnaya Politika v Godi 'Halodnoy Vayni (1945-1985)* (Maskva: Mejdunarodniye Atnaşeniya): 453-479.
- MARINKO, G. (1989), *What is the Scientific and Technological Revolution?* (Moskow: Progress Publishers).
- MEDVEDEV, Roy (1986), *China and the Superpowers* (Oxford: Basil Blackwell) (translated by Harold Shukman).
- MLEÇİN, Leonid (2001), *MİD - Ministrı İnastrannıh Del, Ramantiki i Tsiniki* (Moskova: Tsentrpoligraf).
- NJOLSTAD, Olav (1994), *Peacekeeper and Trouble Maker: Jimmy Carter's Containment Policy, 1977-1978* (Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies).
- NOGEE, Joseph L. & DONALDSON, Robert H. (1981), *Soviet Foreign Policy Since World War II* (New York: Pergamon Press, 2nd ed.).
- PANOMAREV, B. N., GROMIKO, A. A., HVASTOV, V. M. (ed.) (1971), *İstoriya Vneşney Politiki SSSR, 1945-1970* (C. II, Moskova: Nauka).
- PIADYSHEV, B. (2002), "Andrei Gromyko: A Portrait," *International Affairs* (Moscow), 48/6: 44-64.
- PIPES, Richard E. (1962), "Domestic Politics and Foreign Affairs," Ivo J. Lederer (ed.), *Russian Foreign Policy* (London: Yale University Press): 145-169.
- ROSSER, Richard F. (1969), *An Introduction to Soviet Policy* (N. J.: Prentice-Hall, Inc.).
- SEMANOV, Sergey (2002), *Brejnyev* (Moskova: Veçe).
- SERVICE, Robert (1998), *A History of Twentieth-Century Russia* (Cambridge: Harvard University Press).
- SLUSSER, Robert M. (1962), "The Role of the Foreign Ministry," Ivo J. Lederer (ed.), *Russian Foreign Policy* (London: Yale University Press): 197-239.
- SOKOLOV, A. K. ve TYAJELNİKOVA, V. S. (1999), *Kurs Sovyetskoy İstorii* (Moskova: Vışaya Şkola).
- Soviet Foreign Policy* (1985) (Moscow: Novosti Press).
- STEELE, Jonathan (1983), *The Kremlin's Foreign Policy - Brezhnev to Andropov* (New York: Simon and Schuster).
- TELLAL, Erel (2000), *SSCB-Türkiye İlişkileri, 1953-1964* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları).
- TUCKER, Robert C. (1962), "Autocrats and Oligarchs," LEDERER, Ivo J. (ed.), *Russian Foreign Policy* (London: Yale University Press): 171-195.
- ULAM, Adam B. (1959), "Soviet Ideology and Soviet Foreign Policy," *World Politics*, XI/2: 153-172.

- ULAM, Adam B. (1988), *The Rivals, America & Russia Since World War II* (London: Penguin Books, 9th ed.).
- ZIMMERMAN, William (1986), "What Do Scholars Know About Soviet Foreign Policy," ROBBIN, F. Laird / HOFFMANN, Erik P. (eds.), *Soviet Foreign Policy in a Changing World* (New York: Aldine): 84-98.